

Pomogáts Béla

Az „én” bizonytalansága és bizonyossága

Somlyó György modernsége

A modern költészet gyakran tesz - játékos vagy filozofikus – kísérletet arra, hogy felbontsa, megsokszorozza és kiterjessze az alkotó személyiségét. Nemcsak a játék ösztöne, nemcsak az idegen stílusok iránt érzett nosztalgia indítja meg ezeket a kísérleteket. Nagyon leegyszerűsítő a folyamatot, ha mindebben pusztán a formaalkotás játékos-kísérletező vágyát fedeznénk fel, a személyiséggel folytatott kísérletek sokkal tudatosabbak és elszántabbak ennél. Inkább a nyugtalanság dolgozik bennük, a végső ismeretre vágyó elme kíváncsisága, amely tudni szeretné, vajon mi az ember, mi az emberi személyiség, mi az „én” szerkezete. Ez az ismeretelméleti nyugtalanság kiegészül egy ontológiai kérdésfeltevéssel, pontosabban a szűkös, esetleges, mindenképpen körülhatárolt emberi lét váratlan és céltudatos kitágításának kísérletével, amely az emberi élet intenzitásának megnövelését tűzi ki célként maga elé.

A személyiség felbontása és lehetőségeinek számbavétele a modern költészetben vált általánossá, magát a személyiség belső magjáig hatoló kérdést azonban korántsem a modern irodalom fogalmazta meg. Éppen Somlyó György utalt rá, Weöres Sándor *Psychéjének* elemzése során, hogy e kérdés már az antik mitológiában: a Narcisus- és Teiresziász-mitoszban, illetve a görög filozófiában: Platón *Lakomájában* is megjelent. De megjelent Baudelaire-nél, aki *A tömeg* című prózaversében a következőket jelentette ki: „A költőnek megvan az a páratlan kiváltsága, hogy kedvére lehet ő maga és másvalaki.” Vagy Rimbaud-nál, aki a modern költészet problematikus személyiségfelfogásának alapvető tételét szögezte le: „Je est un Autre”. Ezt a tételt visszahangozta Paul Valéry dialógusa (az *Eupalinosz vagy az építész*), Gauguin naplója, Mondrian esztétikája, Apollinaire és Eliot költészete, Fernando Pessoa személyiségváltó lírája, vagy éppen Weöres Sándor *Psychéje*, amelyben Somlyó sem játékos költői travesztíát lát, hanem a személyiségváltás és –sokszorozás „végtelenig ismétlődő tükörsorát”.

A tükör az arcot mutatja, de kinek az arcát? És mi van az arc mögött? A „tükörkép”, mint a személyiség bizonytalanságának jele, nemcsak esszéiben kísérti meg Somlyót, hanem versben is. „Mind olyanok vagyunk minden pillanatunk olyan / mint az arc a tükörben / látni bár nincs és soha többé / nem lesz / csak a tükör van csak a tükrök tükreinek / mindent elnyelő diluviális tengermélyei / naponta elmerülő örökre fölhozhatatlan arcaink” – ol-

vassuk a *Tükör intarziát*. Az arc naponta váltja színét, a tükörkép naponta változik. Ezek szerint nincs is állandó, folyamatos emberi személyiség, amelynek sajátos szerkezete, belső magja volna, amely mindenkor önmagával azonos volna. Például Somlyó György *Épp ez* című, 1976-ban megjelent kötetének versei, illetve ezt követő költői művei mintha ezt sugallanák. A különféle „stílusnosztalgia”, amelyek révén a költő nagy művészi bravúrral idézi meg a görög és a japán költészetet, Horatiust és Ovidiust, a Pléiade egy „ismeretlen csillagát”, a magyar középkort, felfogásában a személyiség a modern költészetben nem összeszűkül, hanem kitágul, ha e túlásban, persze, el is veszti azt a látszólagos integritást és tényleges konkrétságot, amivel klasszikus szemlélete rendelkezett. Nem látszólagos egysége török azonban darabokra – ahogy klasszikus nézőpontból látszhat -, hanem valóságos összetevőire hasad szét, és azokból áll össze sokrétűbb egységgé. Egy fiktív zártságot és bizonyosságot vált fel egy bizonytalanabb, de önmaga új meg új fejleményeire mindig nyitott alakzattal.

A személyiség, Somlyó szerint, megvalósult lehetőségek nyitott rendszere, amelyet meg nem valósult lehetőségek holdudvara vesz körül. S a költő feladata talán éppen az, hogy e meg nem valósult lehetőségek képzeletbeli megvalósulására tegyen kísérletet. Somlyó György Paul Valéryre hivatkozik, akinek egyik dialógusában Szókratész vet számat ilyen értelemben az emberi személyiség valóságával és lehetőségeivel: „Mondtam már neked, hogy több személynek születtem, de egyetlenegyként haltam meg. A világra jött gyermek egész sokaság, amelyet az élet meglehetősen hamar egyetlen egyéniségre szorít vissza, arra, aki kifejlődik és meghal. (...) És mi lett a többiekéből? – Eszme. Megmaradtak az eszmék állapotában. Bebocsátást kértek a létbe, de megtagadták tőlük. Én megőriztem őket kételyeim és ellentéteim képében...” „Ebből a szempontból – kommentálja Somlyó Valéry dialógusát – azt is lehetne mondani, költő (vagy művész) az, aki nem képes belenyugodni abba, hogy csak egy személy éljen és haljon meg abból a sokból, akinek született; hogy személyiségének (és mindnyájunkénak) vele született többi része, *másik énjei* megmaradjanak >>eszmék<<, >>kételyek<< és >>ellentétek<< lebegő, léttelen állapotában. Meg akarja őket valósítani a maga és mindenki számára; testet akar adni nekik, az élethez hasonló, sőt, annál is tartósabb életet”.

A személyiség „vele született” karakterének és ennek alkotó elemeinek kibontakoztatása, megvalósítása azonban mégiscsak feltételez valami magot, valami belső centrumot, amely rendező elvként szolgál, s amely vonzásában tartja a költőileg megvalósítható személyiségrétegeket. Máskülönben az ember valóban pusztán „tükörképpé” válik, sőt „tükörré”, amely bármiről futó reprodukciót képes készíteni, hogy azután a pillanat múlásával maga a reprodukció is elenyésszen. Ez magát az emberi személyiséget és lényegét kérdőjeleznék meg. A

reprodukció ugyanis csak pillanatnyi létet kaphat, vagyis egyáltalában nem kap valóságos életet. Felvillan és eltűnik, mint a parányi anyagreszecskek: a „mezonok”. A személyiség ilyen módon nemhogy kitágul és megsokszorozódik, hanem ellenkezőleg, végképp elveszíti önmagát. Az emberi személyiség szerkezetéről és lehetőségéről kialakult újabb tudományos vagy művészi elképzelések tehát nemcsak új költői távlatokat nyitnak, nemcsak kísérletezésre csábítanak, hanem *küzdelemre* is kényszerítenek. A költő élhet azokkal a lehetőségekkel, amelyek megnyíltak előtte, meghódíthat új meg új birodalmakat, ám arra vigyáznia kell, hogy közben ne veszítse el önmagát. Hogy ne váljék olyan „tükörrendszerre”, amely pusztán szerepek vagy pszeudo-személyiségek egymásba átfolyó bizonytalan vonalrendszerét mutatja meg. A mögöttünk lévő két-három évtizedben Somlyó György verseskönyvének bizonyára legizgalmasabb sajátossága éppen ez a *küzdelem*. A küzdelem, amely a lehetőségek képzeletbeli megvalósítása, a megpillantott horizontok mohó meghódítása, a felfedezett ismeretlen birodalmak bejárása közben folyik.

E küzdelem persze feltételezi azt a hitet vagy bizonyosságot, hogy a személyiség rétegei és lehetőségei mögött mégiscsak van valamilyen központi mag, van valamilyen kohézió, amely egységbe fogja azt, amit hagyományosan „én”-nek nevezünk. Az „én” reális voltát megkérdőjelezheti a kétely, a kétely mögött azonban ott áll a filozófiai meggyőződés, amely az „én” létét tételezi: „hogyan lehet / hogy épp ez a valaki lettem én / hogy épp én lettem ez a nem mindegy / ki? akárki bárki *valaki*” (*Kondor Béla két sorozatához*). Az „én” ezek szerint egyszeri és megismételhetetlen jelenség, amelynek meghatározott időben, térben, körülmények között kell léteznie, amelynek története van, s amely semmi mással össze nem teveszthető. „...senki más nem látta / és soha senki nem fogja látni többé / MOST ÍGY EZT ITT” – hangzanak az imént idézett vers záró sorai arról, hogy a „világ” és az „én” között kialakult kapcsolatnak egyszeri jelentése, személyes értelme van. A személyiséget fel lehet bontani, meg lehet sokszorozni, ki lehet tágítani (persze csak bizonyos határok között, s valljuk meg, ezek a határok sem olyanok, akár a gumi), csak éppen valóságát nem lehet megszüntetni anélkül, hogy meg ne szűnjön vele az is, amit „embernek” nevezünk.

Somlyó György a személyiség válsága és a személyiséggel folytatott (nem is mindig költői) kísérletezés idején tudatában van annak, hogy a személyiség *reális létező*, nem pusztán absztrakció. Sőt, ahogy verseiből kiolvasható, arra törekszik, hogy megragadja azokat a hatóerőket, tényezőket, komponenseket, amelyek az egyszeri és megismételhetetlen emberi személyiséget kialakították. Ez a törekvése például *Részletek egy megírhatatlan versesregényből* című művében ölt alakot. Nem véletlenül, hiszen a „versesregény” műfaja mindig is egy emberi személyiség kialakulásának, gazdagodásának és kiteljesedésének történetét beszélte el (ez a személyiség természetesen lehet

magának a költőnek a személyisége is!), éppen ebben kapott az epikai forma lírai erőit és a líraiság epikai megalapozottságot.

A versesregény hagyományos: Byronra, Puskinra vagy Arany Jánosra utaló formavilága persze jelentékeny mértékben átalakult az idők során, és az az ironia, amely a műfajtól korábban sem volt idegen, most magát a személyiség fogalmát is kérdőjellel látja el. „Magam én énmagam még sose voltam (...) Hogy dalolhatnám azt, ki nem is voltam?” – olvassuk Somlyó versesregényének bevezető sorai között. Maga a versesregény mégis a személyiség önazonosságát és szerves kontinuitását tanúsítja. Ennek a szerveségnek a forrását éppen abban a tudatos választásban látom, amely Somlyót a szülőföldhöz, a nemzeti történelemhez és kultúrához köti. A vállalt sors és a vállalt történelmi közösség egyben személyiségformáló erő. Az emberi személyiség végül is a belső adottságok és a külső tények bonyolult összjátékából, kölcsönösségből, esetleg küzdelméből születik. Ha valaki: a költő vállalja ezt a személyes „én”-t, amelyet a születés, a történelmi sors és a személyiség mélyvilágába befogadott kultúra közös erőrendszere meghatározott, sőt vállalja a küzdelmet ennek az „én”-nek a megismeréséért és kibontakoztatásáért, nem mondhatjuk, hogy feladta volna autentikus önmagát.

A személyes „én” megismerésében és kibontakoztatásában az eszmélet küzdelmének van meghatározó szerepe. És ennek a küzdelemnek természetesen a költészet a terepe, egyszersmind fegyvere. A költészet nemcsak az egyszeri személyiség megsokszorozásának, hanem az egyszeri személyiség megőrzésének is eszköze. Kétarcú létező, kettős feladat: egyrészt felbontja és megsokszorozza az emberi személyiséget, másrészt felkutatja és érvényre juttatja ennek a rétegzett személyiségnek a belső magját, amely nélkül az ember ltsen híres hagyományához válik hasonlatossá: ha lefejtik róla a szerepeket, mint a hagyomány rétegeit, nem marad semmi sem. Költő és vers között sajátos, ellentmondásos viszony jön létre. Leginkább kölcsönösségnek nevezhetnők ezt a viszonyt. A költő alkotja meg (csinálja meg) a verset, és a vers alakítja ki (csinálja meg) a költőt. Ez a kölcsönös viszony ellentétes a költészet hagyományos „mítoszaival”. Az első „mítosz” a költőt helyezte előtérbe, az alkotó személyiség primátusát hirdette. „Én voltam Úr, a Vers csak cifra szolga” – hangoztatta Ady. A második ellenkező értelemben járt el, a művet tekintette visszahatólag is meghatározónak, s a költőt csak mintegy a vers médiumának, aki átengedi idegein a megszületni akaró műalkotást. „Nem az énekes szüli a dalt: / a dal szüli énekesét” – vallotta Babits. Az első magatartásban még a költői személyiség királyi önérzete dominált, a másodikban már valamiféle modern válságtudat, amely kételyekkel eltelve figyelte a korábban integernek és autonómnak tekintett emberi személyiséget.

Somlyó György mintha hangsúlyosan, sőt felfokozottan a második felfogást képviselné. Egész versciklust – *Ember és lant* – szentel annak a tételnek, amely szerint

nem a költő tartja kezében a lantot, hanem a lant a költőt. A költő és a lant különleges, paradox viszonyának mégsem pusztán mitikus értelme van. Nem csak arra utal ez a viszony, hogy a „lant” alakítja ki, sőt teremti meg a költői személyiséget, és hogy a „lant” játszik a költő „én”-jén, felzendítve ennek az „én”-nek ezernyi lehetőségét és változatát. A költő és a lant összeforradása és teremtő kölcsönössége megint csak a küzdelemre utal. Arra, hogy a költő számára, ha meg akarja ismerni a világot s önmagát, nincs más eszköze a megismerésnek, csak a

„lant”; a költészet. A költészetnek, általában a művészetnek kell megtalálnia és kifejeznie „egyetlen létünk millió hasonlat”-át (*Még egy talizmán – Színész*). A költészet lehetősége millió, az adott emberi lét azonban egyetlen, s a költészetnek nemcsak az a feladata, hogy a millió lehetőség színes kaleidoszkópját teremtsen meg, hanem az is, hogy az egyetlen lét és az egyetlen személyiség igazabb megismerésének, teljesebb megvalósításának a médiuma legyen.

Horváth Lajos: A végső pillanat